

آیت الله ری شهری الگوی یک «انقلابی» در عرصه علم

محمد مهدی احسانی فر^۱

نخستین روز فروردین ماه سال ۱۴۰۱ خورشیدی، خبری ناگوار شنیدیم. تنها می‌توانستیم آیه شریفه «أنا لله و أنا الیه راجعون»^۲ را بر زبان جاری کنیم و باورمان را نسبت به «کل نفس ذائقة الموت»^۳ تقویت نماییم.

رهبر معظم انقلاب اسلامی (حفظه الله) چه سنجیده فرمود:

برای کسانی که از تقوا و سلامت نفس و مجاهدت مستمر این روحانی انقلابی با خبرند، فقدان وی ضایعه‌ای تلخ و اندوهبار است.^۴

آیت الله محمد محمدی ری شهری، عالمی عامل و مجاهد بود. حضور او در صحنه‌های مختلف انقلاب اسلامی، حضوری کارساز بود. آن مرحوم، در میدان‌هایی وارد شد که کمتر کسی حاضر به ورود بود. وی بارهای بر زمین مانده را بر می‌داشت و همواره، اندیشه را پشتوانه رفتار می‌کرد. حضور مجاهدانه در عرصه‌های سخت انقلاب اسلامی، از او شخصیتی باتجربه و قابل اتکا ساخت. وی این تجربه و استقامت را در راه انقلاب اسلامی خرج کرد و به توفیق الهی، معامله‌ای پُرسود را با خداوند متعال، شکل داد.

در این سرمقاله، می‌خواهم به دو «کارویژه» مرحوم آیت الله ری شهری اشاره کرده و یکی از آنها را توصیف کنم.

«کارویژه» را برای کاری بزرگ و اثرگذار به کار می‌برم که گویا ویژه یک نفر از بندگان خداست و خداوند متعال، توفیق انجام آن را به وی می‌دهد و او با توکل بر خدا و همت و تفکر، به خوبی از عهده آن بر می‌آید.^۵

۱. مدیر مسؤول.

۲. بقره، ۱۵۶.

۳. آل عمران، ۱۸۵.

۴. پیام تسلیت به مناسبت رحلت آیت الله ری شهری.

۵. ن. ک: احادیث و تفاسیر ذیل آیه ۸۴ سوره اسراء: «قل کلّ یعمل علی شاکلته».

آیت الله ری شهری توانست جایگاه خود را در این عالم پیدا کند و در آن جایگاه، به خوبی اثرگذار شود. به گمان نویسنده، او دو «کارویژه» داشت که هر دو را به خوبی به انجام رساند.

۱. «انقلابی» در عرصه سیاسی

نخستین کارویژه آیت الله ری شهری، در عرصه سیاسی و مدیریتی کشور بود. او از آغاز انقلاب اسلامی، مسؤولیت‌های مهم امنیتی و اطلاعاتی را بر عهده داشت. دشمنان انقلاب اسلامی توانسته بودند با نفوذ در بیت یکی از شاگردان مطرح امام خمینی (ره)، او را با خود همراه سازند. پس از آن، انتخابی نا به جا و ناشی از ساده‌اندیشی، انقلاب اسلامی را در مسیر سقوط قرار داد. در این شرایط حساس، لازم بود که یک نفر همچون مالک اشتر، شجاع و مقتدر، به میدان دفاع از انقلاب اسلامی بیاید و خطر بزرگ قائم مقامی را از سر کشور دور کند. آیت الله ری شهری در سمت وزیر اطلاعات، زمانه را شناخت و وظیفه را فهمید. او با تلاشی مستند و مستدل، اما خطرناک و مجاهدانه، رهبر کبیر انقلاب اسلامی را که خود، تیزبینانه و دوراندیشانه، از مخالفان آن انتخاب اشتباه بود، یاری کرد. وی توانست با هوشیاری و منطق، خطر کمین کرده را برای مسؤولان، تبیین نماید. کار به جایی رسید که رؤسای کشور، اشتباه خویش را دریافتند و رهبر بزرگ نهضت، بسط ید یافت و این مساله خطرناک را برای همیشه حل کرد. شاید اگر این شجاعت مثال زدنی در مقابله با آن جریان مخوف و خشن نبود، انقلاب اسلامی از مسیر خویش منحرف شده و امروز به زمین بازی سازمان منافقین و لیبرال‌ها و قاتلان تبدیل می‌شد.^۶

از این «کارویژه» می‌گذرم و به چیزی که با فضای مجله دانش‌ها و آموزه‌های قرآن و حدیث مناسبت بیشتری دارد، می‌پردازم.

۲. «انقلابی» در عرصه علمی

پس از مجاهدات سیاسی، «کارویژه» آیت الله ری شهری، ایجاد حرکتی بزرگ در حدیث شیعه بود. آن مرحوم یک «انقلابی استوار» بود. هنگامی که انقلاب اسلامی به مجاهدت سیاسی نیاز داشت، وارد عرصه سیاسی شد و در بازه‌های دیگر که انقلاب اسلامی به «نهضت نرم‌افزاری» و «تولید علوم انسانی اسلامی» نیاز داشت، پایی پایدار در این عرصه نهاد و کارستانی دیگر را سامان داد. برای توضیح این حرکت انقلابی باید اندکی به گذشته بازگردیم.

۶. ن. کد نامه ۱۳۶۸/۱/۶ امام خمینی (ره) به آقای منتظری.

پیش از انقلاب اسلامی و دهه اول پس از انقلاب، شیعه نگاهشده‌های چندانی در علوم حدیث، نداشت. برخی از نگاهشده‌ها برگرفته از گزاره‌های اهل سنت بوده و یا فضای حاکم بر آن، سنی بود. تنها نگاهشده‌هایی بسیار اندک را می‌شد یافت که تلاش کرده بودند تا محتوایی شیعی را ارایه کنند. می‌توان گفت که در آن دوران، علوم حدیث شیعی، به امری کمتر شناخته‌شده تبدیل شده بود و شاید گروهی تصور می‌کردند که اساساً، علوم حدیث، شیعی و سنی ندارد و هر دو، یکی است.

در طول تاریخ، دانشمندان سنی، همواره مورد حمایت حکومت‌هایشان بودند، در حالی که تنها چند دوره از تاریخ را می‌توان یافت که عالمان شیعی مورد حمایت حکومت وقت بوده باشند. بیشتر آثار علمی شیعه نیز در همین دوره‌ها تولید شده و به روزگار کنونی رسیده است.^۷ از سوی دیگر آمار جمعیتی اهل سنت، همواره بیش از شیعه بود و این، به جلو افتادن آنها از اهل بیت علیهم‌السلام پس از رسول خدا صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم، باز می‌گردد. این عوامل و اموری دیگر، در گسترش نیافتن علوم حدیث شیعی، اثرگذار بود.

انقلاب اسلامی، همان‌گونه که فضای سیاسی کشور را تغییر داد، زمینه را برای تغییرات بنیادین در عرصه‌های دیگر نیز فراهم کرد. یکی از این عرصه‌ها، «علوم و معارف حدیث» بود.

آیت الله ری‌شهری با درک درست شرایط، زمینه را برای ایجاد تحولی بزرگ در حدیث شیعه فراهم دید. وی حدیث را زیرساخت نظری علوم انسانی و اسلامی می‌دانست. از این رو گسترش دانش‌های حدیثی را زمینه «اسلامی‌شدن دانشگاه‌ها»، «اسلامی‌شدن علوم انسانی» و «زلزال‌سازی علوم اسلامی مصطلح» می‌شمرد. اعتقاد آن مرحوم به قرآن و حدیث، موجب شد تا این دو ثقل را در همه امور زندگی، کارگشا دانسته و در صدد برآید تا «الگوی سبک زندگی» را بر پایه قرآن و حدیث تدوین کند.

«انقلابی بودن» را در دو معنا می‌توان به کار برد. یکی اعتقادداشتن به انقلاب اسلامی سال ۱۳۵۷ به عنوان رکنی اساسی در اصلاح و پیشرفت کشور و عاملی ضروری برای کنار زدن طاغوت و بر سر کار آوردن اندیشه دینی و سپس، ادامه این اعتقاد با لوازم و اقتضائات آن تا امروز. معنای دوم، بهره‌گیری از فرصت انقلاب اسلامی برای ایجاد حرکت انقلابی و اصلاحی بزرگ در زمینه‌ای دیگر با هدف رشد و گسترش جامعه و اندیشه دینی.

آیت الله ری‌شهری به هر دو معنا، «انقلابی» بود. او یک «انقلابی سیاسی» پنجاه و هفتی بود که تا آخر، بر آن اندیشه باقی ماند. همچنین یک «انقلابی زمان‌شناس و فرصت‌ساز» بود که توانست

۷. ن. کد سرمقاله «همراهی حکومت‌ها و عالمان شیعی، زمینه‌ساز نگارش منابع حدیثی جریان‌ساز»، محمد جواد حسینی، فصلنامه دانش‌ها و آموزه‌های قرآن و حدیث، ش ۳.

از زمینه انقلاب اسلامی برای ایجاد یک حرکت بزرگ در حدیث شیعه استفاده کند. این حرکت بزرگ دارای پنج شاخه بود:

یکم. ایجاد تحول در نگاهها و زیرساخت‌های فکری مرتبط با حدیث

پیشتر، تفاوت چندانی میان علوم حدیث شیعه و اهل سنت احساس نمی‌شد. هرچند تفاوت متون حدیثی شیعه و سنی در فضای تخصصی حوزه‌های علمی، روشن بود، ولی تفاوت در «مسیر» و «نگاه» و نیز «تفصیل ویژگی‌های متنی حدیث شیعه و سنی»، به گستردگی امروز، قابل درک نبود. از سوی دیگر، اشتراکات حدیث شیعه و اهل سنت نیز با تفصیل امروزی، غیر قابل درک بود.

همچنین هرچند مؤمنان، به کاربری حداکثری قرآن و حدیث در زندگی جاری فردی و اجتماعی، اعتقاد داشتند ولی درک تفصیلی و تعقلی این اعتقاد، مشکل بود.

مرحوم آیت الله ری شهری با تلاشی گسترده، هر سه زمینه فکری را سامان داد. او به صورت مستند نشان داد که حدیث شیعه، چه اشتراکات و افتراقاتی با حدیث اهل سنت دارد و قابلیت‌های اختصاصی آن چیست. او توانست ثابت کند که گزاره‌های «سبک زندگی اسلامی» از متون قرآنی و حدیثی قابل استخراج است. با تلاش‌های وی و شاگردانش، در طول چند دهه، نگاه به حدیث، تغییر کرد؛ احساس نیاز به حدیث، فراگیر شد و حدیث اهل بیت (علیهم‌السلام) به عنوان زیرساختی برای نهضت نرم‌افزاری و تولید علم، مطرح گشت.

دوم. تربیت متخصصان برتر در عرصه قرآن و حدیث

هر اندیشه‌ای، تا جریان پیدا نکند، پس از مدتی، نابود می‌شود. مرحوم آیت الله ری شهری با درک این سنت طبیعی، در صدد برآمد تا شاگردانی را تربیت کند و اندیشه «کارایی قرآن و سنت در زندگی جاری انسان‌ها» را توسط آنان نشر دهد. او در این مسیر، نسبتاً موفق بود. اکنون شاگردان وی در عرصه‌های مختلف حدیثی در حال تولید و گسترش دانش هستند و برخی از آنان، بار نهضت نرم‌افزاری و تولید علم را در عرصه حدیث و ارتباط آن با دانش‌های مرتبط، به دوش می‌کشند.

سوم. پژوهش و نشر گسترده گزاره‌های حدیثی

آیت الله ری شهری و نیروهایش، با مطالعه بسیار و تفکر عمیق، اجزای سبک زندگی اسلامی را از اقیانوس قرآن و سنت استخراج کرده و ارائه می‌نمودند. می‌توان با مراجعه به این کتاب‌ها، درستی اندیشه «لزوم بهره‌گیری حداکثری از قرآن و حدیث در زندگی جاری» را اثبات کرد. مجموعه تحت مدیریت او توانست در ده‌ها موضوع مورد نیاز جامعه، تحقیقات قابل توجهی ارائه کند. این کتاب‌ها

می‌توانند بنیان‌های نظری ارتقای عقاید و رشد رفتار فردی مؤمنان و نیز زیرساخت‌های نظری اداره جامعه اسلامی باشند.

چهارم. تولید قواعد زندگی از مواد قرآنی و حدیثی

آیت الله ری‌شهری، نشر حدیث را به انتشار متون حدیثی محدود نکرد، بلکه تلاش کرد تا با بهره‌گیری از متون ناب حدیثی، دانش‌های مورد نیاز روز را تولید کرده و گسترش دهد. این اقدام بزرگ که به صورت میان رشته‌ای انجام می‌شد در قالب مؤسسه بابرکت «دار الحدیث» سامان می‌یافت. در این مجموعه، متخصصان، مواد قرآنی و حدیثی را با نگاه به دانش‌های روز، پردازش می‌کنند و قواعد قابل فهم را با صورتی امروزی منتشر می‌سازند.

پنجم. ایجاد سازمان برای پیگیری اندیشه و رفتار حدیثی مطلوب

هرچند آیت الله ری‌شهری، پیش از تأسیس دار الحدیث نیز آثاری را در راستای اعتقاد و اندیشه یادشده منتشر کرد، ولی بیشتر پژوهش‌های وی و نشر آنها پس از تأسیس مؤسسه دار الحدیث به عنوان یک سازمان منظم علمی، پژوهشی و آموزشی بود. این سازمان بابرکت توانست در طول چند دهه، آثار ماندگاری را در عرصه حدیث شیعه منتشر کند. همین آثار، بهترین دلیل بر استقلال شیعه در عرصه علوم حدیث و نیز وجود «منظومه گزاره‌های زندگی» در متون قرآن و حدیث است.

حضور برخی از شاگردان و نیروهای تراز اول آن مرحوم در بخش‌های کلیدی پژوهشی و آموزشی دار الحدیث، این امید را برای علاقه‌مندان به حدیث ایجاد می‌کند که سازمان ایجادشده توسط آیت الله ری‌شهری بر همان ریل گذشته حرکت کند و از مسیر دفاع عملی و نظری از حدیث شیعه منحرف نشود.

نتیجه این حرکت بزرگ، «احیای حدیث شیعه»، «بازتنظیم حدیث شیعه»، «تطبیق حدیث شیعه با حدیث اهل سنت»، «نشان دادن اشتراکات و افتراقات حدیث شیعه با اهل سنت»، «حرکت در مسیر تقریب علمی شیعه و سنی» در عین نشان دادن «برتری علمی شیعه در عرصه حدیث»، «تولید علوم حدیث شیعی» و «تولید دانش‌های میان‌رشته‌ای حدیثی» بود.

حرکت بزرگ و انقلابی مرحوم آیت الله ری‌شهری که به طور خلاصه آن را در پنج شاخه معرفی کردم، قابل الگوگیری نیز هست. می‌توان در دو عرصه مهم از این الگو بهره برد:

۱. مبارزه علمی با دشمن

کسانی که می‌خواهند در عرصه علمی، «انقلابی» باشند، می‌توانند از الگوی مرحوم آیت الله ری شهری بهره ببرند. بسیاری از جوانان، اعم از استادان و دانشجویان، دوست دارند که با وصف «انقلابی» زندگی و حرکت کنند. چراکه «انقلابی بودن» به معنی مبارزه است؛ مبارزه با دشمن و مسیر باطل در راستای زمینه‌سازی برای حکومت صالحان. این اندیشه پس از انقلاب اسلامی به یک «ارزش فراگیر» تبدیل شد و اکنون طرفداران بسیاری دارد.

این مبارزه، محدود به عرصه سیاسی و نظامی نیست بلکه در عرصه علمی هم می‌توان با دشمن رویارو شد. این، رویارویی، مبارزه‌ای بنیادین است. مرحوم آیت الله ری شهری پس از مبارزات سیاسی خطرناک، مبارزه‌ای علمی را با دستگاه استکبار جهانی سامان داد. تلاش استکبار، بر این محور است که ثابت کند، دین، کارایی ندارد؛ چراکه اساساً مشتمل بر گزاره‌های لازم در زمینه‌های مورد نیاز انسان و جامعه نیست. ولی آیت الله ری شهری در یک مبارزه علمی، نشان داد که دین، گزاره‌های بسیار حکیمانه و پیشرو در همه عرصه‌های مورد نیاز زندگی فردی و اجتماعی انسان دارد. این تعریف از «انقلابی بودن» را می‌توان به عنوان الگویی برای دیگران مطرح کرد؛ الگویی که حتی قابلیت گسترش در کشورهای دیگر را نیز دارد.

۲. ارتقای دانش‌های «علوم قرآن» و «فلسفه»

عرصه دومی که می‌توان در آن از الگوی مرحوم آیت الله ری شهری بهره برد، میدان‌های علمی دیگر، همچون «علوم قرآن» و «فلسفه» است. هنوز بسیاری از گزاره‌های مطرح در علوم قرآن، برگرفته از اهل سنت و یا تأثیرپذیرفته از آنان است. هرچند در سال‌های پس از انقلاب اسلامی، تلاش‌های خوبی برای دستیابی به «علوم قرآن شیعی» صورت گرفته ولی هنوز این دانش با گستردگی «علوم حدیث شیعی» بازیابی و تبیین نشده است.

در فلسفه نیز نمی‌توان گزاره‌ها را فارغ از شیعی و غیر شیعی دید. به نظر می‌رسد که گزاره‌ها و روش فلسفی القا شده از سوی اهل بیت علیهم‌السلام بسیار گسترده و عمیق است.

آیت الله ری شهری حرکتی انقلابی را در عرصه‌ای علمی ایجاد کردند که پنج شاخه داشت. با تسری این روش از «انقلابی‌گری» به میدان‌های علمی دیگر رویارویی با دشمن، می‌توان، اندیشه و رفتار دینی را گسترش داد. همچنین گسترش این الگو در فضای علوم قرآن و فلسفه می‌تواند هر دو دانش را ارتقایی در خور ببخشد و تفکر اهل بیت علیهم‌السلام در این دو حوزه را روشن‌تر سازد.

از خداوند کریم، رحمت ویژه را برای آن استاد اثرگذار و توفیق را برای مؤسسه، شاگردان و نیروهایش مسألت می‌کنم.

و الحمد لله رب العالمین

زمان سنجی خطبه‌های نماز جمعه اهل بیت علیهم‌السلام

علی انجم شعاع^۱

چکیده

نماز جمعه یکی از اعمال عبادی سفارش شده در اسلام است. این نماز از زمان رسول الله صلی الله علیه و آله برگزار می‌گردد. دو خطبه که توسط امام جمعه خوانده می‌شود، از ارکان این نماز است. در این نوشتار سعی شده تا میزان زمانی که اهل بیت علیهم‌السلام برای ایراد این دو خطبه صرف می‌کردند، مشخص شود. این کار برای الگودهی به امامان جمعه در سخنرانی‌هایشان ضروری است. برای رسیدن به این الگو، سعی شده تا همه خطبه‌های موجود از نماز جمعه معصومان علیهم‌السلام استخراج شده و زمان صرف شده در آن، تحلیل شود. همچنین روشی که بر اساس آن، خطبه‌ها زمان سنجی شده، تشریح می‌شود. پس از آن نکاتی درباره وقت خطبه‌ها بیان می‌گردد.

واژگان کلیدی

طول خطبه جمعه، سخنرانی طولانی، اعمال روز جمعه، الگوگیری از سیره معصومان علیهم‌السلام، معارف

حدیث

پیش‌گفتار

نماز جمعه از اعمال مهمی است که در روایات بر برگزاری و شرکت در آن سفارش بسیار شده است. این فریضه چنان اهمیت داشته که آداب و اعمال ویژه‌ای برای آن بیان شده است. یکی از ارکان این نماز، ایراد خطبه‌ها است. در احادیث اهل بیت علیهم‌السلام نکات مختلفی درباره آداب و شرایط خطیب، مخاطب و خطبه بیان شده است. اما با جست‌وجوی انجام‌شده، نکته‌ای مصرح درباره میزان طول خطبه، یافت نشد؛ بلکه می‌توان از احادیث دیگر همچون روایاتی که به رعایت کشش مخاطب در سخنرانی تأکید می‌کند و احادیثی از این دست، برای تنظیم میزان طول خطبه‌ها بهره برد. روش دیگر، بررسی خطبه‌های باقی‌مانده از معصومان علیهم‌السلام و تحلیل زمانی آن است.

۱. پژوهشگر و دانش‌پژوه سطح چهار حوزه علمیه قم. (a.a.shoa@gmail.com)